

увагу на “білих плямах” сучасного українського буття, а й актуалізувала націотворчі пріоритети на майбутнє.

Менталітет є життєдайним і доленосним чинником національного феномену. “Життя” і “доля” можуть творитись через “злам”, “кризу”, “переосмислення”, але ніколи не будуються на запереченні.

На критиці Істина не стверджується. Істина не може бути пізнана і сприйнята, якщо вона не позитивна. Інформація в контексті критики, нівелювання, відцування несе чинник ізоляції і руйнування. Заперечення несе лише ілюзію позитивного.

Чим більше заперечувальної і жорстко-критичної інформації оточує людину і має доступ до її єства, тим менше вірогідності, що добро, краса, милосердя, співчуття зможуть увійти в життя соціуму.

Отже, відтворення і вдосконалення духовно-релігійних вимірів менталітету, як і сам багатогранний процес духовного відродження України, повинні будуватись не на критиці, ганьбі та шельмуванні пройдених періодів духовного лихоліття, а на переосмисленні духовних уроків минулого заради вінчвання і збагачення виявів гуманістично-духовного ядра національної ментальності в ім'я істинного відродження України і її чільного місця у всесвітній історії Людства.

*Шпиталь Ю.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНОК ПРИВІЛЕЙОВАНИХ ВЕРСТВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ

За останні 20-ть років в соціальній історії відбулось оновлення теоретико-методологічного апарату і розширення предметного поля досліджень, що в свою чергу привело до становлення таких субдисциплін, як гендерна історія. Дослідники гендерної історії вважають, що для того, щоб побачити цілісну картину функціонування суспільства певної доби необхідно акцентувати увагу на взаєминах між статями в контексті соціальних стосунків.

На сьогоднішній день гендерна проблематика, а саме правовий статус жінки на українських землях в період пізнього Середньовіччя, майже не досліджений, хоча з'ясуванням цього питання в Україні щодо жіноцтва в XVI – першій половині XVIIст. займаються О.Лабур, Н.Старченко, П.Музиченко.

Джерельною базою для написання статті став насамперед Литовський Статут в трьох редакціях (1529, 1566, 1588pp.), а також наукові доробки дослідників, які торкаються даної проблеми.

Українська жінка в XVI – першій половині XVII ст. користувалася широкою свободою і незалежністю, майже не уступаючи в повноті своїх громадських прав чоловікам. Не знала вона ні тюремного заточення, ні монастирського ув'язнення, ні гіркої домостроївської неволі і рабства, які випали на долю російського жіноцтва. А навпаки, в XVIст. консерватори дорікали, що у вищих верствах українського суспільства рішучу перевагу над чоловіками отримали жінки, з тих пір як I Литовський Статут забезпечив їх майнові права [1].

Навіть молоді дівчата, залишаючись в батьківському домі, досягаючи “дорослих літ”, вже користувалися широкими правами. Досягаючи повноліття, дівчина-сирота за Литовським Статутом, ставала володаркою спадкового майна. Проте, могла мати також окрему власність за життя батьків, яка діставалась або шляхом розподілу майна з заміжніми сестрами, або ж отримуючи його в подарунок від батьків [2].

Сигізмунд II Август вніс до I Литовського статуту урочисту обіцянку не видавати ні вдів, ні дівчат заміж проти їх волі: “може вільно вийти за того, за кого бажає” [3]. Цим було встановлено в литовсько-руському праві принцип вільного вибору подружжя при вступі в шлюб. Підтвердженням цій думці є вінові і дарчі записи, коли дівчина писала, “ що вийшла заміж за згодою батьків, з поради родичів і за моєю волею” [4].

Викрадення жінки і укладення з нею примусового шлюбу каралося смертною карою. Постраждала мала право на 1/3 частину майна викрадача, а з 2/3 стягувалась компенсація за нанесення моральної шкоди [5]. Таким чином, Статут захищав право шляхтянки на вільне – волевиявлення при вступі в шлюб, а тих, хто намагався порушити його – суворо карав. Але у випадку виникнення в сім'ї протиріч між дівчиною і родичами з приводу шлюбу і не схвалення ними вибору нареченого, вони могли застосувати до неї майнові санкції, позбавляючи її та майбутніх дітей не тільки приданого, але і родинних зв'язків. Особливо це яскраво виражено, якщо дівчина чи вдова збиралась вийти заміж за чоловіка, який не належав до привілейованого стану [6].

Незважаючи на те, що українська жінка-шляхтянка, в зазначений період, не мала офіційного доступу до політичної і державотворчої діяльності, а саме участі в Панській Раді, сеймах і сеймиках, все ж вона мала вплив на вирішення найважливіших державних питань. Жінки з аристократичних сімей брали участь у підписанні багатьох державних угод. Показовим у цьому відношенні є

той факт, що коли польський король Жигмонт Август наказав українській і литовській шляхті присягти на унію Литовського князівства з Польщею, то на Волині разом із “зем’янами присягало чимало зем’янок тих, що сиділи на вдовинім стільці” і володіли маєтностями [7]. Серед них Василица, княжна Ружинська, яка склала присягу за себе і своє потомство; княгиня Катерина Скорутинська присягла разом з своїми синами: князем Михайлом, старостою Черкаським і Канівським, і князем Олександром Вишневецьким; пані Василева Яковицька та багато інших.

Жінки не були усунені і від зайняття та наслідування державних посад. Сучасник Литовських статутів, Михайло Литвин, в своїх записках, навіть, з деяким жалем писав про те, що жінка інколи начальствує у нас в кріпостях навіть пограничних з землями московськими, турецькими, татарськими і молдавськими, які б необхідно було б доручати тільки чоловікам великої сміливості [8]. Жінки могли, навіть, наслідувати посаду старости. Як свідчать документи, Корсунське староство перейшло від Яна Даниловича до його дружини Софії [9]. Додамо також, що волинська зем’янка Ганна Борзобагата-Красенська керувала казною Луцької єпископії.

Представниця шляхетського стану користувалася в сфері суспільних відносин значною самостійністю, виступала в суді в якості позивача і відповідача, а якщо інколи і доручала подібні справи своєму чоловіку, то за законом повинна була видати йому офіційне доручення, як будь-якому іншому довіренному.

Шляхтянка могла бути також опікуном, але необхідною умовою був її заміжній стан, наявність власної нерухомості, згода на опіку її чоловіка, який мав бути добрим, цнотливим, побожним і осілим. Питання осілості опікунів було дуже важливим, оскільки нанесена втрата опікуном маєтності підопічних мала бути відшкодована за рахунок його нерухомої власності. Вдова могла перебрати на себе опіку лише в разі призначення її опікункою небіжчиком через тестамент [10].

Жінки також мали право бути свідком у суді і підтвержувати під присягою факти стосовно тієї, чи іншої справи [11].

Наприкінці XVI – на початку XVIIст. судова практика знала чимало випадків участі знатних жінок у ході слідства. Добре знаючи закони, деякі з них проводили своє життя у довгих і затяжних процесах, як у якості позивачів, так і свідків. Вартим уваги був той факт, що на законодавчому рівні представниці верхівки привілейованого стану мали право судити своїх підлеглих. За розд. XIV, арт.1 Статуту 1588 року в разі відсутності господаря, його дружина могла судити слугу чи підданого, яких піймали з речовим

доказом на землі цього господаря [12]. Але такі випадки були досить рідкісним явищем, хоча наявність цього права свідчить про той статус, який мали представниці шляхетної верстви на українських землях.

Окремо нормами Литовського статуту 1588 року фіксувалося поранення і вбивство вагітної жінки. За нанесення побоїв, які привели до смерті майбутньої дитини, винний засуджувався лише до церковного покаяння. Вбивство ж вагітної жінки не розцінювалося як вбивство двох осіб, а підлягало звичайному покаранню за умисне вбивство жінки відповідно до її станових ознак [13]. Хоча сама згадка характеризує певну прогресивність цього збірника законів у порівнянні з попередніми.

За нанесення тілесних пошкоджень жінкам-шляхтянкам компенсація – “нав’язка” виплачувалася в подвійному розмірі, як і “головщина”. Крім того за Литовським статутом тривалість тюремного ув’язнення збільшувалася вдвічі. А щодо жінок, які займалися продажем алкогольних напоїв, хоч вони і походження шляхетського, загальне правило подвійного відшкодування на них не розповсюджувалося [14].

Що ж стосується тілесних пошкоджень, які здійснив чоловік стосовно жінки, то законодавча система не встановлювала міри покарання, але судова практика знала чимало випадків, коли заява про такі дії сприяла прискоренню розлучення подружньої пари. Так, завдяки судовому позову про побої в шлюбі, дружина Андрія Курбського почала процес розторгнення шлюбу, який незабаром було задоволено [15].

Польський історик Антоній І відзначав, що українська жінка рішуча, смілива, користувалася на пограниччі великою пошаною, легко відшукувала собі прибічників, а суспільство поблажливо дивилося на її витівки [16]. Але суворо карало за ведення розпусного життя.

За Литовським статутом, якщо дівчина займається проституцією “нестатечне чистість свою на вшетеченство оборочаючи мешкала”, то її позбавляли спадку і відрікалися рідні. А якщо її застануть “на вшетешности”, то не залежно від соціального статусу буде піддано смертній карі [17].

Покарання за зґвалтування жінки чи дівчини незалежно “якого колвекъ стану” була смертна кара за розд. XI, арт. 12. В цьому виді злочину феодальна ієрархічність суспільства передбачала також виплату штрафу “нав’язки”, розмір якого був різним в залежності від соціального стану жінки. Зі згоди потерпілої покарання могло бути замінене одруженням на ній. Хоча Литовський статут кваліфікував зґвалтування як певний вид злочину, але була ускладнена процедура доказу порушення прав жінки. Потерпіла в суді мала пред’явити людей, які б чули крики або засвідчили “знаки кгвалту”. Якщо ця

умова не була виконана, тоді “тое оповеданье за квалт розумено быти не может и тот помовеный отъ квалту волень быти маеть” [18].

Литовські статuti закріплювали відповідальність за зраду подружнього життя скоєну як чоловіком, так і жінкою. Але більшу занепокоєність суспільства викликала зрада чоловіка жінкою. Якщо чоловік мав підозру у зраді дружини і при свідках виявляв жінку у ліжку з іншим чоловіком, то обох злочинців чекав смертний вирок – “они обое горломъ карани быти мають” [19

]. Аналізуючи історичні документи судових процесів, помітно, що серед злочинів скоєних жінкою в кількісному аспекті виділяються вбивства матір'ю незаконнородженої дитини. Вірогідно, це пояснювалося негативним сприйняттям суспільством народжених поза шлюбом дітей.

Литовський статут визначав: “Ишь кгда бы которая белая голова” вбила своє незаконнороджене немовля, то винна засуджувалася до смертної кари. Якщо злочинний намір було виконано якою-небудь іншою особою за дорученням матері, то покаранню підлягала, як і мати, так і виконавиця її волі [20].

За Литовським статутом 1588 року (розд. XI, арт. 34) передбачалося дещо поблажливе ставлення до жінки-вбивці у випадку, коли вона була вагітна. Тоді покарання відкладалося до народження дитини.

Особливий вид покарання визначав Литовський статут за матеревбивство – ганьблива смертна кара. Засудженого возили по ринку, катували кліщами, а потім зашивали в мішок разом з собакою, куркою, вужом і кішкою та топили у водоймі в найбільш глибокому місці [21].

Коли ж хтось із батьків вбив свою доньку “а если бы ся трафило родичемъ дитя свое забити”, то цей злочин трактувався як ненавмисний вчинок і карався позбавленням волі строком на один рік і шість тижнів. Після звільнення з тюремного ув'язнення такі батьки підлягали покаянню в церкві перед всім народом [22]. Пом'якшення покарання за вбивство в цьому випадку пояснювалося зверхністю батьківської волі стосовно своїх дітей, що було притаманне тогочасному суспільству.

Вбивство одного подружжя іншим розглядалось як кваліфікований злочин і каралось смертною карою – “тым способом, яко бы отца и матку забиль” [23].

Ввійшло в історію ім'я зем'янки Ганни Монтовт, волинської Месаліни другої половини XVI століття. Вона відкрито вела розпусне життя і не цуралась використовувати отруту, коли хотіла позбавитися нелюбого чоловіка [24].

Система правосуддя XVI – першої половини XVIIст. на українських землях захищала жінку від посягань на її честь, гідність і свободу. В законодавстві віднесено до образ честі такі дії як: побої нанесені шляхтянці, побої нанесені в суді, ляпас, вирвання волосся з голови тощо [25].

Злочином проти гідності і честі вважалися також наклепи або образа словом: “А где бы тежь хто примовиль учстивой белой голове шляхтянце називаючи ее вшетечницей...”. [26]. Але виплата штрафу за образу була пов’язана з належністю потерпілої до найвищого соціального стану. Крім того, образа жінки теж вважається більш тяжким злочином, ніж образа чоловіка, що відображено в подвійному відшкодуванні [27].

Тобто, досліджуючи правовий статус жінок-шляхтянок на українських землях в XVI – першій половині XVIIст. ми можемо стверджувати суттєву різницю в правовому положенні жінок, навіть, вищих верств суспільства в порівнянні з жіноцтвом сусідніх країн. Жінки з аристократичних сімей брали участь у підписанні важливих державних угод. Вони не були усунені від зайняття та наслідування державних посад. В досліджуваній період жінки-шляхтянки приймають участь в нарадах і сеймиках. Жінки в Україні, як ніде на той час в Європі мали право особисто виступати в суді, без посередників. Могли бути опікунами і вкладати будь-які майнові угоди. Держава захищала життя, здоров’я, честь і гідність жінки-шляхтянки, що насамперед проявлялось в значно суворішому покаранню, ніж за злочини вчинені проти чоловіка привілейованого стану. Але суворо карала жінку, навіть, представницю вищих суспільних верств за подружню зраду і вбивство своєї незаконнородженої дитини.

Отже, аналізуючи статті Литовського Статуту та опубліковані матеріали, які стосуються досліджуваної проблеми, можна стверджувати, що в українському суспільстві XVI – першій половині XVII ст., після видання Литовських статутів, які забезпечили майнові права жінки привілейованого стану, одночасно підвищилось її правове і соціально-економічне становище.

Література

1. Левицкий О. Вступление. // АЮЗР. – Т. III. – Ч. VIII. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. – К., 1909. – С. 6.
2. Там само. – С. 10.
3. Статут Великого княжества Литовского 1529. / Под. ред. акад. К.И.Яблонскиса. – Минск, 1960. – розд. VII, арт. 15.
4. Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // Русская старина. – 1880. – ноябрь. – Т. XXIX. – С. 14.

5. Статут великого князства Литовського 1588 г. Новое изд. имп. Московского общества истории древностей Российских. – М., 1860. – розд. XI, арт. 15.
6. Там само. – розд. V, арт. 12.
7. Мордовець Л. (О. Левицкий). Про шлюб на Україні-Русі в XIV-XVII століттях. – Львів, 1906. – С. 7.
8. Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. / Под. ред. В. Антоновича. – Вып. 1. – К., 1890. – С. 42.
9. АЮЗР. – Т. III. – Ч. VII. Акты о заселении Южной России XVI-XVII вв. – К., 1905. – С. LV.
10. Литовский Статут 1588 г. – розд. XI, арт. 11.
11. Музиченко П.О. Правове становище жінки в українських землях XVI–XVII ст. // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – вип. 1-2. – Одеса, 1997. – С. 178.
12. Історія держави і права України. Хрестоматія. / За ред. О. Шевченка. – К., 1996. – С. 73-74.
13. Литовский Статут 1588 г. – розд. XI, арт. 15.
14. Там само. – арт. 6.
15. Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // Русская старина. – 1880. – ноябрь. – Т. XXIX. – С.558-560.
16. Антоний I. (Й. Ролле). Украинские женщины // Киевская старина. – 1883. – июнь. – С. 272.
17. Литовский Статут 1588 г. – розд. XI, арт. 7.
18. Статут Великого княжества Литовского 1529 / Под. ред. акад. К.И.Яблонскиса. – Минск, 1960. – розд. VII, арт. 6.
19. Литовский Статут 1588 г. – розд. XI, арт. 30.
20. Там само. – розд. XI, арт. 60.
21. Статут Великого княжества Литовского 1529 / Под. ред. акад. К.И.Яблонскиса. – Минск, 1960. – розд. VII, арт. 14.
22. Литовский Статут 1588 г. – розд. XI, арт. 7.
23. Там само. – арт. 1.
24. АЮЗР. – Т. III. – Ч. VIII. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909. – С. 6.
25. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. – К., 1894. – С. 108.
26. Литовский Статут 1588 г. – розд. III, арт. 28.

27. Там само. – розд. II, арт. 27.

Тюрменко І.І.
Національний університет харчових технологій

ІВАН ОГІЄНКО: ЧАС, ПОДІЇ, ЛЮДИ

За кількістю наукових міжгалузевих розроблень в сфері гуманірних знань, за їхнім тематичним розмаїттям особистість І.Огієнка, його життя та творчій доробок є одними з найпопулярніших. Це дає підстави говорити про огієнкознавство як напрям досліджень. І всеж, незважаючи на значну низку різнопланових наукових праць, присвячених вченому, маловивченою залишається проблема взаємозв'язку І.Огієнка з оточенням. Саме включення такої багатогранної постаті, якою був учений, в контекст епохи в усіх її проявах та взаємовпливах, є не лише ключем до зрозуміння його особистості, а й до розуміння внутрішньої атмосфери українського середовища, в якому перебував І.Огієнко як на теренах України, так і поза її межами.

Зазначимо, що сучасних дослідників приваблює не лише універсалізм знань вченого. Феномен його особистості полягає також в активній суспільно-політичній діяльності, без якої не можна уявити історію визвольних змагань, боротьбу за незалежну державу і церкву у наступні часи. Вихор людських стосунків, в епіцентрі яких постійно перебував І.Огієнко, не лише ставали виявом певного типу його поведінки, але й відповідно до конкретних історичних подій спрямовувались ним на зміну тих чи інших суспільних обставин. Життєвий досвід І.Огієнка – це приклад активної творчої особистості, у нього власне, “хатнє добро” завжди поступалося служінню народу та державі.

Найактивніший період діяльності вченого припав на складний та переломний час в історії України, коли вирішувалась її доля і майбутнє. Ейфорія початку Української революції змінилася на розуміння важкої наполегливої праці на добро нації, а прикрість поразки на прихильність до інтегральних націоналістичних ідей, що виявилось в бажанні за будь-яку ціну здобути втрачену українську державність у міжвоєнний та воєнний часи.

В силу обставин, що склалися, І.Огієнко безпосередньо перебував в епіцентрі політичного, державного, наукового, релігійного та культурного життя України, Польщі, Канади, а за впливом свого духовного спадку залишив помітний слід у всьому християнському світі. Він мав досить широке оточення, активно спілкуючись з Б.Антоничем, Л.Білецьким, О.Бочковським,